

A Nemzeti Könyvtár remotái nyomán...

MARKOVITS GYÖRGYI

Aki az Országos Széchényi Könyvtár 1945 előtti növedéknaplóit átnézi, egy-egy címleírás mellett szerényen meghúzódo „R.”, „Rem.” és „Remota” megjegyzéseket talál. E nyomon elindulva, a raktárakban „Zárt anyag” felírású sárga cédulával ellátott könyvekre bukkan. Ezeket a könyveket — és mint kiderül, sok ilyen könyv van — a *Horthy*-rendszer elzárta az olvasóközönség elől. A „Zárt anyag”, „Remota” a tiltást jelentette. A kutatómunka folyamán megdöbbenő kép tárul fel, mennyi értékes kiadványt tiltottak be, semmisítettek meg, zártak el az olvasók elől *Horthy*-Magyarországon.

1919 és 1945 között mintegy ezer magyar nyelvű könyvet és brosúrát, többszáz idegennyelvű könyvet, újságot, folyóiratot és aprónyomtatványt tiltottak be. Hogyan is tűrhették volna el a szabad, emberhez egyedül méltó gondolat létezését? Maguk alatt vágták volna a fát! S valóban: egy mindenre elszánt osztályuralom nyílt és burkolt eszközeivel üldözték a gondolkodás, a haladás képviselőit, körmönfontan és irgalmatlanul.

A huszonöt éves ellenforradalmi korszakban egymást követve jelentek meg a különböző sajtórendeletek, melyek igyekeztek minden oldalról megkötni az irodalom, a sajtó kezét. Az állami és társadalmi rend védelméről szóló 1921. évi hírhedt III. t.-c. biztos alapul szolgált a következő években a tudomány, az irodalom üldözéséhez.

Megszervezték az előzetes sajtóellenőrzést, illetve a cenzúrát. Nagy körültekintéssel és precizitással biztosították, hogy minden „veszedelmes” kiadványra gyorsan lecsaphassanak. A különböző hivatalos lapok — *Belügyi Közlöny*, *Értesítő Vámhivatalok részére*, *Bűnügyi Körözések Lapja* — közöltek időnként lefoglalásokat, kitiltásokat. A *Nyomozókulcs a Magyar Királyi Csendőrség számára*, 1930 és 1944 között átlagosan félevenként közölt összesített jegyzéket a kitiltott kiadványokról. A *Posta- és Távirtda Rendeletek Tára* a legmegbízhatóbb forrás: 1919 és 1944 között rendszeresen és viszonylag pontosan közölte a lefoglalt, illetve kitiltott kiadványok címeit. A *Corvina* hírovtáiban is találunk ilyen adatokat. A Posta Vezérigazgatóság bizonyos időközönként összesített jegyzékeket adott ki a postai szállításból kitiltott vagy bíróilag lefoglalt sajtótermékekről. (Sajnos, az Országos Széchényi

Könyvtár állományában ezek közül ma már csak egy található: „A postai szállításból kitiltott vagy bíróilag lefoglalt sajtótermékek jegyzéke.” [Lezárva a Postai Rendeletek Tára 1938. évi 42-ik számával.] Bp. 1938, M. Kir. Postavezérgazgatóság, 33 p. — Az 1933. évi ilyen jegyzék szerepel ugyan az Országos Széchényi Könyvtár katalógusában, de a raktárban nem. Nincs meg a Párttörténeti Intézet és az Országgyűlési Könyvtár anyagában sem.)

A különböző indexek „hozzaértésről” is tanúskodnak bizonyos szempontból: a rendszer kultúrpolitikusi és a szolgálatukban álló hivatalnokok egy dologhoz kétségtelenül értettek: tudták, hogy az igazi irodalom, az igazi tudomány veszedelmes számukra, a hatalom számára.

A kultúra területén a *Horthy*-korszak a fehér terror könyvmáglyáival kezdődött, és 1944-ben a hírhedt *Kolozsváry-Borcsa*-féle papírzúzómalommal zárult le véglegesen.

A Tanácsköztársaság leverése után gyors egymásutánban léptek életbe a sajtót bilincsek közé szorító intézkedések. A koronát „*A közrendet és közbiztonságot veszélyeztető sajtótermékek beszolgáltatásáról és megsemmisítéséről*”¹ szóló rendelettel tették fel, melyet két kiegészítő rendelet és az inkriminált sajtótermékek két jegyzéke követett. A rendelet s a nyomában foganatosított intézkedések joggal váltották ki a korabeli ellenzéki sajtó felháborodását. A *Pesti Élet* (*Roboz* Imre lapja) — röpiratként adták ki, mert így megjelenéséhez nem volt szükség külön engedélyre — éles iróniával tör palcát a fehér barbárok felett. A *Népszava* 1919. október 15-i, *Index* című cikkében megírja, hogy ez a rendelet Magyarországot halálosan megszégyeníti a civilizált Európa előtt, „... a történelem folyamán az index és a máglya egyszer sem mentették még meg a reakció életét. Ezeknek is el kell tűnniök rövidesen. És az ő rövid kis patkányéletük már régen csak kellemetlen emlék lesz itten, amikor a halálraítélt eszmék még mindig élni, és teremteni fognak és irányutatóink lesznek a szép és jó emberi élet felé”.

A Tanácsköztársaság minden kiadványát halálra ítélték. A „Sajtótermék-gyűjtőtelepeken” rendőrök gyűjtötták fel *Marx*, *Engels*, *Szabó* Ervin, *Kun* Béla, *Lenin*, *Hevesi* Gyula, *Fogarasi* Béla, *Dénes* Zsófia, *Lukács* György, *Vandervelde*, *Molnár* Géza, *Varga* Jenő, *Alpári* Gyula és mások műveit. Az első jegyzék 179 kiadványt sorol fel, de a kiegészítő rendelet közöli, hogy minden, a listában felsoroltakon kívül megtalálható „kommunista, bolsevista és anarchista” irányú sajtóterméket meg kell semmisíteni. A rendőrség jogot nyert ahhoz, hogy a beszolgáltatás ellenőrzésének jogcímén személyi motozást és házkutatást tartson.

Az ellenzéki sajtó éles hangja miatt 1919. november 13-án újabb szigorítás lép életbe. Többhetes hallgatás után ugyan ismét engedélyezték a lapok megjelenését, de ezzel együtt visszaállították az 1914. évi XIV. törvénycikket. Az 1919. nov. 13-i sajtórendelet² a legsúlyosabb helyzetben hozott, terrorjellegű, háborús sajtótörvények alapján született. Kimondja, hogy az 1912: LXIII. t.-c. 11. §-a, az 1916: IV. t.-c. 6. §-a alapján, az 1914: XIV. t.-c.-nek megfelelően minden sajtótermék csak előzetes hatósági jóváhagyás után jelenhet meg. Találón írja erről a rendeletről *Supka* Géza *A nagy dráma*

ZÁRT ANYAG

HARC

SPICLIKKEL

RENDŐRKÉMEKKEL

PROVOKÁTOROKKAL

Kun Béla előszavában elmondja, a füzet célja, hogy a KMP Központi Bizottság harci eszközt nyújtson a párttagságnak, a párttal együttérző munkásoknak a rendőri besúgók és provokátorok ellen

című, betiltott könyvében (Miskolc, 1924, Reggeli Hírlap kiadása, 489. p.), hogy „1914. június 26-án, az első bizalmassal meghalt a sajtószabadság, amelyről hiszen már a béke idején is tisztán tudtuk, hogy messzi áll a demokratikus népek sajtószabadságától. . . Sajtó szempontjából már a háború előtt se voltak nálunk abszolút ideális állapotok: arról azonban, ami az első sajtórendelet dátuma, 1914. június 26-ika után következett, még a legkeményebb koponyák sem mertek volna legtitkosabb álmaikban sem fantáziálni. . . A sajtószabadság lett a világháború első súlyos sebesültje a középponti hatalmak frontján és semmi kilátása arra, hogy nagyfokú rokkantságából hamarosan felépüljön.”

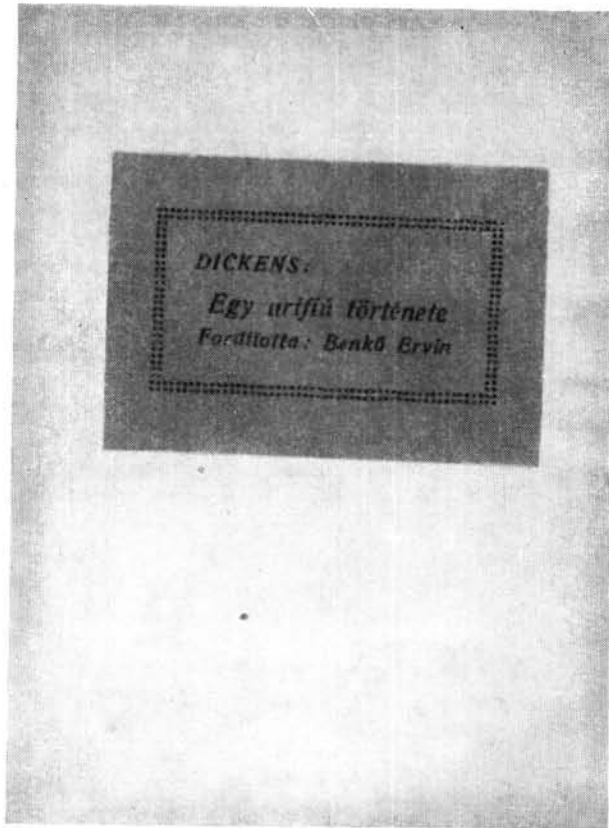
Az első időkben barbár katonai cenzúra működött. A *Népszava* 1919. október 10-i száma *Sajtószabadság* című cikkében felsorolja azokat az újságokat, melyeknek árusítását a Magyar Nemzeti Hadsereg fővezérlete megtiltotta. Nem tréfáltak: *Horthy* fővezérének egy „szigorúan bizalmas” parancsa alapján *Somogyi* Béla és *Bacsó* Béla szociáldemokrata újságírókat meggyilkolták és a Dunába dobták a tiszti-különítményes gyilkosok. De nemcsak az ellenzéki lapok munkatársai forogtak veszélyben: mindennapos volt a szerkesztőségek, nyomdák, kiadóhivatalok megtámadása; a munkatársak, árusítók bántalmazása; az újságok elégetése, a polgári lapok betiltása. A *Népszava* 1919. október 9-i számának *Tűzre vetik a Népszavát* című cikkében ezt olvashatjuk: „Nagykanizsára semmiféle ellenzéki lapot nem engednek be. . . Pápán a *Népszava* elleni gyűlölet tombol, a Budapestről érkező utasokat az állomáson megmotozzák és akinél budapesti ellenzéki lapokat találnak, attól azt elkobozzák és akinél *Népszavát* találnak, azt megverik. Simontornyán az előfizetőknek nem kézbesítik a lapot, a lapokat a postán összeszedik és elégetik. . . Siófokon, Tapolcán nincs veszedelmesebb bűn, mint a *Népszava* olvasása, de szorgalmasan elégetik az összes polgári lapokat, a keresztény sajtó kivételével. . .”

A fehér terror hivatalos és „nem-hivatalos” tombolása közben a magyar nép legjobbjai csöndben és szívósan megkezdték a harcot a holnapért. Itthon: üldözött vadként, meghúzódba a munkásság és parasztság, a rettegő, megfélemlített értelmiség soraiban; Bécsben, a magyar emigráns írók első központjában; a második világháború idején főleg Moszkvában, továbbá Párizsban, Prágában és mindenütt a világon, ahol csak megvethették lábukat.

Az első kiadványok, melyeket a nagy égetések után *Horthyék* betiltottak, a fehér terrorral foglalkoznak. *Gábor* Andor, *Hidas* Antal, *Hajnal* Jenő, *Magyar* Lajos és mások megrázóan igaz műveket írtak erről a korszakról. Prózában, versben s a képzőművészet nyelvén tárták a világ elé a magyarországi fasizmus első korszakának bűneit.

Az ellenforradalmi rendszer „konszolidálódott”. 1921-ben hatályon kívül helyezték a kivételes sajtórendészeti ellenőrzést. Új korszak következett, melyben új módszerekre volt szükség. Valamelyest lazították a megkötöttséget. Lapok, folyóiratok, kiadók indultak.

Bethlen István 1921-ben tartott kormányprogram-beszédében³ azonban már ismét hosszasan foglalkozik a sajtócenzúra kérdésével. A kormánynak

Illegális, álcázott kiadás, a Tanácsköztársaságot követő fehér terror egyik epizódjáról

az a kötelessége — állapítja meg —, „hogy a törvényt az élethez idomítsa, és kitalálja, kifürkéssze azt a módot, amelynek segítségével a visszaéléseket megszüntetheti...” A t. Nemzetgyűlést meggyőzendő, konkrét adatokat sorol fel a „vörös aknamunka” megnyilvánulásairól. Egyik érdekes adat: „A kommunista propaganda ismét újabb veszedelmes agitációs füzetet csempészett Magyarországra, címe: Egy úri fiú története. Írójául Dickens van feltüntetve, Benkő Ervin a fordítója. Megállapítható, hogy ennek Dickenshez semmi köze. A könyv a mai magyarországi és pesti viszonyokat igyekszik meghamisított formában regénnyé feldolgozni.” (Az Országos Széchényi Könyvtárban egészen 1959-ig *Dickens* neve alatt lehetett megtalálni a könyvet a betűrendes katalógusban, a szakkatalógusban pedig ennek megfelelően az angol irodalomnál szerepelt...)

A továbbiakban arról panaszkodik *Bethlen*, hogy „a wieni emigránsok megint hoznak igen nagymennyiségű propagandafüzetet és röpiratot és egészen friss kommunista világforradalmi hírtudósítást... és ha én azt látom,

hogy a forradalom mind merészebben üti fel a fejét... ha látom a sajtó bizonyos részének perfid taktikáját, amelynek segítségével azt a gyalázatos propagandát, amelyet Bécsben ellenünk irányítanak, most idebenn az országban akarják csinálni... és azt látom, hogy öntudatlanul is visszhangja kél néha ezeknek itt benn a Házban... ha azt látom, hogy künn a nép tömegeiben is a zsarátnok nem aludt el, de izzik még a parázs... , akkor kérem kell a mélyen tisztelt Nemzetgyűléstől, hogy ne tagadja meg a kormánytól azokat az erősebb fegyvereket, amelyek egyedül alkalmasak ma még arra, hogy ezekkel szembeszállhassunk...”

A t. Nemzetgyűlés nem is tagadta meg az erősebb fegyvereket.

Bethlennek nem ok nélkül fött a feje: álljon itt illusztrációként egy körirat a *Posta és Távirtda Rendeletek Tárából*: „Kommunista propaganda-levelezőlap lefoglalása.

Bécsből újabban oly levelezőlapok érkeznek, amelyek egyik oldalukon valamely bécsi nevezetesebb épületet vagy városrészletet ábrázolnak, a másik oldalon írásra használhatók; ha e levelezőlapok alsó és felső szélét két ujj közé vesszük, a kép leválik és a kép alatt halványkék szovjetszavak látszanak, továbbá kék betűkkel »vizontlátásra«, vörös betűkkel »hazánkban«, vagyis »vizontlátásra vörös hazánkban« látható.

E propaganda-levelezőlapoknak oly válfaja is van, amelyen valamelyik bécsi gyárnak hirdetése van; a hirdetést le lehet venni és az alatt vörös betűkkel van nyomtatva: »vizontlátásra hazánkban.«

Utalással a Postai Tarifák és Postaüzleti Szabályzat I. része I. szakasza 6. par.-ának 10. pontjára, illetőleg III. rész I. szakasza 8. par.-ának 5. pontjára, felhívom a postahivatalokat, hogy ezeket a levelezőlapokat ne szállítsák és ne kézbesítsék, hanem mint szállításból kizártakat, kézbesíthetetlen tértüküldemények módjára kezeljék, azonban ne a többi tértüküldeménnyel együtt, hanem esetről esetre azonnal külön terjesszék fel az előttes posta- és távirtdaigazgatóságához.

Budapest, 1921. március hó 19-én.”

Nézzük meg ezt a „humoros” rendeletet: „A postai szállításból kitiltott hírlapok és egyéb sajtótermékek kézbesítése.

Felhívom a postahivatalokat, hogy a postai szállításból kitiltott hírlapoknak és egyéb sajtótermékeknek azokat a példányait, amelyek

1. a kormányzó úr Ó Főméltóságára és magas családjának tagjaira;
2. a királyi hercegekre és magas családjaik tagjaira;
3. a magyar királyi ministeriumokra;
4. a Magyarországon székelő pápai nunciaturára;
5. a Magyarországon székelő külföldi követségekre;
6. a Magyarországon székelő külföldi főmegbízottságokra;
7. a Magyarországon székelő külföldi megbízottságokra;
8. a Magyarországon székelő külföldi kiküldöttségekre

(delegációkra) vannak címezve, akadálytalanul továbbítsák, illetőleg kézbesítsék.

Külön felhívom a postahivatalok figyelmét arra, hogy azokat a postai szállításból kitiltott hírlapokat és egyéb sajtótermékeket, amelyeket a fenti 4—8. pont alatt felsorolt címzetteknek szóló nyomtatványküldeményekbe nyilvánvalóan a címzett óhaja ellenére csempésztek be, a küldeményből annak

kézbocsátása előtt emeljék ki, s azután kezeljék azokat a többi kitiltott sajtótermék módjára.

E rendelettel a Posta- Távirtda- és Távbeszélő Szabályrendeletek Gyűjtemény III. része 934. folyószáma alatt közzétett 25.272/1882. számú rendelet hatályát veszti.

Budapest, 1921. szeptember hó 22-én.” (Posta- és Távirtda Rendeletek Tára 1921. szeptember 27. 77. sz.)

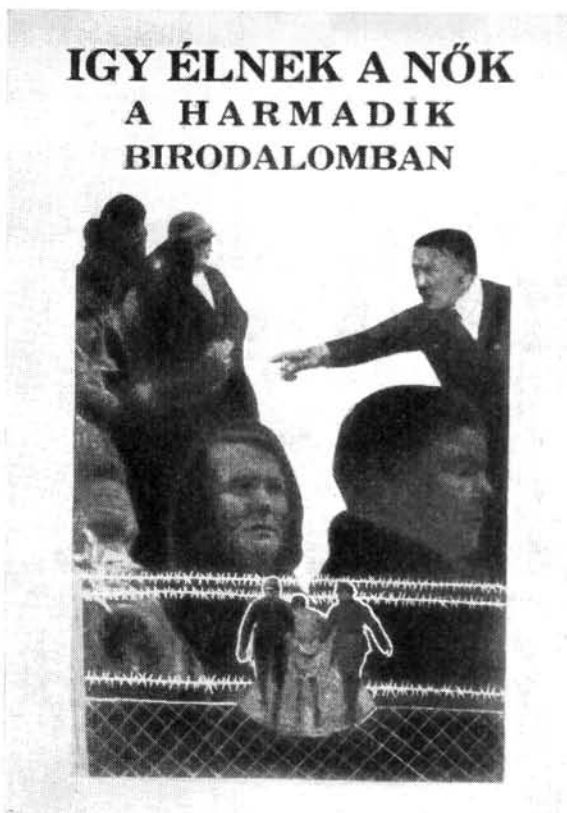
Elsősorban tehát a kommunista szellemet üldözték. „A nemzeti önvédelem legegyszerűbb parancsa azt követelte tőlünk, hogy a vörös rémuralom szörnyű tanúságaiból okuljunk és egyszer s mindenkorra kiirtsuk az országból a marxizmus minden formájának még a csíráját is.” (Bosnyák Zoltán: *A magyar fajvédelem úttörői*. Stádium. 257. p.)

Nehéz, nagyon nehéz feladatra vállalkoztak...

Megvonták a postai szállítás jogát az emigrációban megjelent baloldali művektől. Barta Lajos, Barta Sándor, Hidas Antal, Gábor Andor, Farkas Antal, Karikás Frigyes, Kassák Lajos, Lengyel József,

Komját Aladár, Madarász Emil, Zalka Máté, Szamuely Tibor, Illés Béla, Kiss Lajos művei nem jöhettek be az országba. Az emigráció általában oly gyanúsnak tűnt, hogy például megvonták a postai szállítás jogát az egész bécsi Új Modern Könyvtár sorozattól, melyben többek között Heinrich Mann, Hatvany Lajos és Karinthy Frigyes egy-egy műve is szerepelt.

A hazai kommunista irodalom sorsa következetesen az elkobzás volt. Gergely Sándor *Valami készül* című regényét 1931-ben bírói úton lefoglalták. Az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött példányon látható, milyen részeket jelölt meg a zöld cenzori ceruza a könyvben. Hasonló módon kobozták el 1934-ben Kaszás Géza *Mész az utcán* című kis kötetét (elbeszélések a pro-

„Kitiltott” könyv címlapja

letárok életéből), valamint *Palotás Imre Állványok alatt* című, kőművesekről szóló elbeszélés-kötetét. Az ügyesség lefoglalta és az Országos Széchényi Könyvtárnak küldte be 1939. június 15-én *Hollós Korvin Lajos Harc* című verseskötetét (1939-es növendéknapló, 5447. naplósorszám). A kötet fedőlapján ott írít az ügyességi jel: „IV. 5/722/1930”, majdnem minden oldalát megjelölte a cenzor. Betiltották *Kazimir Károly Új tüzek*, *Krizsó Kálmán Proletárversek*, *Nádass József Te és ti* című verseskötetét.

Lecsaptak erdélyi kommunista írók — *Kabána Mózes*, *Szilágyi András* — szépirodalmi műveire is. Elkobozták a nemzetközi munkásmozgalom egyik kiemelkedő szépirodalmi termékét, *Ignazio Silone Bor és kenyér* című regényét. Listára kerültek a világirodalom legkiválóbb képviselői: *Gorkij (A kispolgár, Vörös Lámpa)*, *Hasek (Svejk)*, *Becher (Levisit: Das einzig gerechte Krieg)*, *Zweig*, *Barbusse*, a *Munkásgyermekek meséskönyve*, melyben *Nexö* és *Hermynia zur Müblen* is szerepel egy-egy mesével. Listára került 1944-ben *Diderot Természet és társadalom* című munkája.

Veszélyesek voltak számukra az orosz polgárháborúról szóló írások, így *Dorobov Golgotája*, *Nyeverov Taskentje* és *Szerafimovics Vasáradata*.

A marxista irodalmat meg akarták semmisíteni. Megtaláljuk az indexeken *Lassalle* és *Rosa Luxemburg* írásait; *Rudas László*, *Szántó Béla*, *Molnár Erik* műveit; a Csehszlovák Kommunista Párt kiadványait (*Kopecký*, *Siroky*, *Gottwald* egy-egy munkáját); üldözték s szinte egyházi átokkal sújtották a felvidéki *Sarlót*; megtaláljuk az amerikai munkásmozgalom néhány kiadványát: a *Bérmunkás naptárt*, az *Új Előre naptárt*, *Foster Az amerikai munkásmozgalom csődje* című művét és sok más hasonló szellemű kiadványt.

Talán legeszeveszettebben a Szovjetunió új életéről szóló kiadványokat üldözték. E témakörben ilyen címeket találunk: *Balogh János—Révész Imre:*

„Kitiltott” könyv címlapja

Kolozsváry Balázs Kun Béla álneve

növedéknapló, június 12., 5375. naplósám). Ez a kis könyv 1932-ben jelent meg, és a náci uralom küszöbén álló Németországról tudósít, józan és reális előrelátással. Lajos Iván *Németország háborús esélyei a német szakirodalom tükrében* című munkáját bírói úton foglalták le 1939-ben. A maga nyersségében megrázó az *Így élnek a nők a harmadik birodalomban*, melyet szintén betiltottak (*Posta- és Távirati Rendeletek Tára* 1944. április 25., a füzet 1934-ben jelent meg), vagy a *Mentetek meg egy anyát* című antifasiszta brosúra (a losonci Rendőrkapitányság küldte be az Országos Széchényi Könyvtárnak, 1939-i növedéknapló, november 13., 10943. naplósám), melynek elején Romain Rolland fasisztaellenes felhívása olvasható.

Tiltalmazták természetesen a faji gyűlölet, az antiszemitizmus ellenes

Az épülő szocializmus, Egon Ervin Kisch: Az Asia újjászületett, Manuilski D. S.: Harc az osztály nélküli társadalomért.

Az antifasiszta irodalom is vörös posztó volt. A *Barnakönyv* (*Barnakönyv Hitler Németországról és a lipcsei perről.* Fábry Zoltán előszavával. [A szerkesztési munkát Balogh Edgár végezte.] Bratislava [1934], Schwarz. 143 p., 8 t.) minden kiadását elkobozták. Hasonlóképpen Dimitrov *A munkásosztály a fasiszmus ellen* című művét. Fenyő Miksa *Hitlerről* szóló munkájának betiltása a *Csendőrségi Nyomozókönyv*ben 1934 és 1943 között több ízben szerepel. Fenyő ebben a könyvében megjósolja a nácik bukását és óva int a *Hitlerrel* való szövetségtől. Az ügyészség 1939-ben foglalta le és küldte be az Országos Széchényi Könyvtárnak Gereblyés László *A döntés felé* című kötetét (1939-es

kiadványokat (például *Kaczér* Illés: *Ikongó nem hal meg*, vagy *Román* János: *Csak egy négerrel kevesebb* című regényét. Ide sorolható *Biró* Lajos: *A zsidók útja*, *Keller* Imre: *A hideg szemmel nézett antiszemitizmus*, *Pogány* József: *Úsd a zsidót?* stb.).

Az antimilitarista irodalom üldözése érthető egy olyan országban, melynek uralkodó körei szuronyokra támaszkodnak, és sovinizta, nacionalista eszmékkel akarják megfertőzni az egész népet. 1930-ban betiltották *Max Beer* *Háború és internacionálé* című munkáját, de betiltanak több szépirodalmi formában megjelent háborúellenes könyvet is, mint *Fehér* Ferenc: *Éljen a háború*. [Regény.] 2. kiad. Bratislava 1932., Munkásakadémia. 275 p. — *A Csendőrségi Nyomozókulcs* közli, hogy a *Csendőrségi Nyomozati Értesítő*ben 1942-ben megjelent *Harmat* Imre *Szegény húszevesek* című pacifista versének betiltása.

Ide tartoznak a spanyol polgárháborúval foglalkozó kiadványok, például *Pitcairn: Vihar Spanyolország felett*. Ford. *Tamás* Aladár. [Moravska Ostrava 1938], Magyar Nap, 59 p.

New Yorkban a Proletár Könyvkereskedés kiadásában megjelent riportsorozat a fehér terrorról

A magyar- és a világirodalom legjobbjaival találkozhatunk a huszonöt év során kiadott indexeken. 1931-ben *bírói* úton lefoglalták *József* Attila *Dönts a tőkét, ne síránkozz* című kötetét. Ez a könyv ma a nemzeti könyvtárban mint becses érték a Régi és Ritka Nyomtatványok Tárában található. Ugyancsak 1931-ben foglalták le *Radnóti* Miklós *Újmódi pásztorok éneke* című verseskötetét. A könyvön még most is látható a „Zárt anyag” felírású sárga cédula. *Illyés* Gyula *Rend a romokban* című verseskötetét 1937-ben kobozták el, a könyvet

1939. június 12-én az ügyészség küldte be a könyvtárnak (naplósám: 5377).

A korszak legnagyobb magyar írója, *Móricz Zsigmond* is gyanús volt az államhatalom előtt. A *Rendőr* című lap 1928. október 13-i számában dr. *Krisztinkovich Antal Magyar író a magyar rendőrségről* című cikkében élesen támadja a *Forró mezőket*, durva írói botlásnak bélyegezi. S *Móricz* arra kényszerül, hogy ugyanebben a lapban válaszolva, mentegesse magát a rendőrtisztviselő előtt.

A harmincas években — a munkásmozgalom fellendülésének éveiben — nagy sajtóperek kavarták fel a magyar közéletet. *József Attilát* négy ízben állították verseiért bíróság elé. Már 1924-ben a vádlottak padjára került *László Krisztusa* miatt, 1932-ben bíróság elé állították a *Sallai Imre és Fűrst Sándor* kivégzése ellen írt tiltakozó *röpirat* miatt — *Illyés Gyulával* és másokkal együtt —, 1933-ban lefoglalták a már említett *Döntsd a tőkét, ne siránkozz* című kötetét, majd 1933-ban és 1934-ben a *Lebukott* című költeményéért állott ismételten a bíróság előtt.⁴

Kovács Imre Néma forradalma — mely az 1937-es könyvnapon jelent meg két kiadásban is — napok alatt elfogyott. A harmadik kiadást az ügyészség nemzetgyalázás és osztályellenes izgatás címén lefoglalta, a szerzőt perbe fogták és három hónapra ítélték.

Hosszú hónapokon át húzódott 1938-ban a Viharsarok pere. Az ügyészség sajtó útján elkövetett osztályelleni izgatás és nemzetrágalmazás vétsége címén indított eljárást *Féja Géza* ellen. Először a könyv első és második kiadásáért ítélték el többhónapi fogházra, majd a harmadik kiadásért kapott kéthónapi fegyházat. 1938 szeptemberében, három per lezajlása után végül is kénytelen-kelletlen, országos meghurcolás után felmentették *Féját*.

1938 tavaszán perbe fogták a *Márciusi Front* íróit, *Illyés Gyulát*, *Féja Gézát*, *Kovács Imrét*, *Erdei Ferencet* és *Sárközi Györgyöt*.

A kommunista párt igazi népfront-politikáját tükröző *Gondolat* 1937. évi 2. számában a *Magyar írók sorsa* című szerkesztőségi cikkben a következőket olvashatjuk: „Veres Pétert két napig faggatta a balmazújvárosi csendőrs. Kezét, lábát merőlegesen kinyújtva, arcát a mennyezet felé fordítva, órákig tartó görcsös mozdulatlanságban kellett a nyomozók kérdéseire válaszolnia. Súlyos vádpontokat kellett tisztáznia: miért érintkezett *Móricz Zsigmonddal* és *Illyés Gyulával*?... Magyar írónak lenni úgy látszik megint annyi lesz, mint »veszedelmesen élni«. De nem akadhat magyar író, aki ne vállalná boldogan ezt a veszélyt. Minden írónak éreznie kell, hogy ügye mindjobban összeforr a dolgozó magyar nép ügyével. Ha elnémítják, maga körül érezheti a néma tömegeket.”

A szabadkai *Híd* 1938 áprilisi számának *Magyarországi sajtóperek* című cikkében ezt olvassuk: „Szaporodnak a sajtóperek, a sajtóvétségek és fogház-büntetések Magyarországon... Fáj ez és szégyelljük, ha még nem fáradtunk el szégyenletében magyarságunknak és emberségünknek ebben a nagyon magyartalan és embertelen világban...”

Veres Péter Sajtószabadság és nacionalizmus című cikkében (*Népszava* 1938. május 1.) így ír: „A mi alkotmányos kormányunk, sajnos, úgy látszik, úgy akarja értelmezni az alkotmányosságot, hogy ne törvénytelenül, hanem törvényesen tömjék be a száját a kellemetlen sajtóembereknek... az új népies

Pitcairn, Franc: Vihar Spanyolország felett. Fordította: Tamás Aladár. A címlapot Pór Bertalan rajzolta.

kellett.” (Egyed István: *A mi alkotmányunk*. Bp. 1943. Magyar Szemle 175—183. p. Sajtószabadság.) Ezért léptették életbe „az állami rend megóvása végett szükséges sajtórendészeti rendelkezésekről” szóló 1938. évi XVIII. törvénycikket. Az 1938: XV. t.-c. pedig a sajtókamara felállítását rendelte el. Az 1938-as sajtótörvény életbelépése előtt történtek kísérletek a magyar írók egységes tiltakozásának megszervezésére, ezek azonban kudarcot vallottak. A következő évben még egy lépéssel tovább megy a kormány, az 1939: II. t.-c. 151. paragrafusa háború és háborús veszély idejére a sajtóügyekben újra és kibővített mértékben kivételes hatalmat ad a kormánynak. Ez a törvénycikk a sajtószabadság teljes felfüggesztésére is módot adott.

A *Független Magyarország* 1940. február 12-i számában Bajcsy-Zsilinszky Endre *Sajtószabadságot!* című cikkében támadja az új sajtótörvényjavaslatot, tökéletesen fölöslegesnek és időszerűtlennek ítéli, kijelentve, hogy „az egész alkotmányosság és a parlamentarizmus: szó, szó, szó és semmi más”. A Nép-

irodalomról, a falukutatókról van itt szó... A kormány tehát nem elégszik meg azzal, hogy a bíróság őrt áll és elkobozza az új népies irodalom egyes termékeit és megbünteti az íróit, hanem tovább megy a hideg faszizálásban, a gleichschaltolásban és azt akarja, hogy ne is tudjon a nép és ne is tudjon a világ róla, hogy van ilyen irodalom s hogy büntetni kell őket, vagyis ne szülessenek meg a könyvek és ne fejlődjenek ki az ilyen írók...”

A bíróság sorozatos zaklatásokkal, peres eljárásokkal akarta megfélemlíteni, megtörni az írókat. A könyvtárban pedig szaporodtak a „Zárt anyag” címkés könyvek...

„... A sajtószabadságot a közrend érdekében állandó érvénnyel is korlátozni

szava 1940. augusztus 29-i *Ismét életbelép a teljes cenzúra* című cikkében kommentálja a rendeletet, majd a szeptember 27-i *Levegőt!* című cikkben, elismerve ugyan, hogy „nehéz helyzetben, rendkívüli körülmények között mindenkinek áldozatokat kell hoznia a közösség érdekeiért...” erőtlen szavakkal, de tiltakozik a cenzúra ellen.

1940. augusztus 28-án életbe lépett a *teljes cenzúra*⁵. 1940 és 1944 között betiltás betiltást követ. Sok könyvet, rengeteg röpiratot koboztak el, sok lapot tiltottak be véglegesen.

Éberon vigyáztak, nehogy olyan írás a tömegek kezébe kerülhessen, amely a „háborús lelkesedést” csökkenthetné. A *Sajtó* című folyóirat 1939. évi 10. számában dr. *Miskolcxy Ágost* koronaügyész helyettes *A sajtó szabadsága és a sajtó ellenőrzése* című cikkében megállapítja, hogy „a sajtó korlátlan szabadsága a legnagyobb politikai és erkölcsi veszedelmet jelentené az állam és a társadalom rendjére”. Elrettentő példaként hosszasan idézi *Fodor József Jelenések évei* című költeményét. „Ez a vers a pacifizmus agyrémének tipikus kivetítése — írja — ... romboló célzatával maró savval önt le minden hitet és bizalmat, amely egy ország szellemi rendjére vonatkozik a szent határok megvédésében.”

Ebben a szellemben jártak el a sajtó terén és az irodalompolitikában.

A betiltott kiadványok nagy része — különösen, ami a hungaricumokat illeti — bekerült az Országos Széchényi Könyvtárba. A postai szállításból kitiltott anyagot úgynevezett postaszákokban kapta meg a könyvtár a Belügyminisztériumtól, illetve a Posta Vezérigazgatóságtól. A bíróilag lefoglalt kiadványokat is legtöbb esetben megkapta a könyvtár. A híresebb esetek alkalmával hivatalosan értesítették a könyvtárt az elkobzásról, de nem küldtek be minden egyes elkobzott kiadványt. A könyvtár vezetői — ha tudomást szereztek ilyesmiről — arra törekedtek, hogy a kérdéses kiadvány bekerüljön az állományba. A Hírlaptár — mely 1929 és 1934 között önálló volt — kiválogatta a periodikumokat, a könyvanyagot pedig átadta a könyvosztálynak. Nem mindent dolgoztak fel, csak ami a könyvtár gyűjtőkörébe tartozott, s nem minden elkobzott anyagot kezeltek remotaként, ugyanis a postaszákokat nem tekintették hivatalos elkobzásnak, hanem értelemszerűen kezelték az anyagot (*Goriupp Aliz* közlése).

A második világháború időszakában a könyvtár ilyen úton sok értékes kiadványhoz, unikumhoz jutott hozzá. Így került a könyvtárba *Barta Sándor*nak a postai szállításból 1929-ben kitiltott *Csodálatos története* (1959-ben újra kiadták), a Belügyminisztérium küldte be 1931. május 2-án (a könyv Kassán, 1925-ben jelent meg). A *Sarló és Kalapács Kiskönyvtára* és a *Sarló és Kalapács Könyvtára*, Moszkvában kiadott sorozatokat a postán lefoglalták és 1933-ban beküldték az Országos Széchényi Könyvtárnak. A Felvidék visszacsatolása után sok elkobzott anyaghoz jutott hozzá a könyvtár. Ilyen például *Csikarkov: A közös szoba*, mely két szovjet színdarabot és két szavalókórust tartalmaz; az egyik *Ady Csák Máté földjén* című verse, a másik a *Munkanélküliek kórusa*. Ezt a losonci rendőrkapitányság küldte be 1939. november 13-án. Az ügyészség kassai kirendeltsége 1943. október 30-án beküldte a Prágában 1931-ben megjelent *A dolgozók napi követeléseikért folytatott harcait a döntő győzelemig* című brosrát, mely a fasiszmus elleni egységfront kérdésével foglalkozik.

Több külföldi antifasiszta könyv került ebben az időszakban a gyűjteménybe. Így például Lorant *Stefan I was Hitler's prisoner* vagy *Pritt Light on Moscow* című könyve — mindkettő Hóman Bálint ajándéka a növedéknapló tanúsága szerint.

Feldolgozás esetén ezekre a könyvekre rákerült a sárga cédula, és a könyveket a nagyraktárban helyezték el. Különösebb „veszélyt” nem jelentettek, hiszen az Országos Széchényi Könyvtárt nagyon kevesen látogatták. Sajnos, sok ilyenmódon beküldött kiadvány kézen-közön elkallódott (pl. Kun Béla: *Májusi üzenet*. Moszkva 1923 tavaszán [egy lapos] — így szerepel a naplóban, de sem a raktárban, sem az Aprónyomtatványtárban nem található. Az ügyészség küldte be a Széchényi Könyvtárnak 1924. január 18-án).

A gondolatot megölni nem lehet. El lehet némitani egy időre, föld alá lehet szorítani, de megsemmisíteni soha. A *Horthy-fasizmus* huszonöt éve alatt több baloldali, kommunista újság, folyóirat született. Ha betiltották egyiket-másikat, rövid idő múlva újra megjelent más címen, más formában, de mindig volt sajtó, melyben a haladás képviselői hallatták hangjukat. 1944 tavaszán azonban — az ország hitleri megszállása után — a lapok legnagyobb részét betiltották. A *Magyar Futár* 1944. április 26-i számában *Képes riport a betiltott baloldali lapokról* címmel közli, hogyan harcolnak *Kölozsváry-Borcsa* irányításával „a baloldali destrukció és lélekmérgezés” ellen. A kormány mégis tehetetlen az újjáéledt párt és a haladó erők áldozatkészségével, bátorságával, találékonyságával szemben.

Az egész huszonöt év során végig fontos fegyverük volt a kommunistáknak a röplap. A második világháború alatt szerepük óriási mértékben megnő. Már a háború első éveiben megjelennek a „lázító” röplapok, melyeket „azonnal el kell kobozni”: „Azonnali békét Magyarországnak”, „Békét! Kenyeret! Tüzelőt” szövegű, sarló-kalapácsot ábrázoló röplap, „Egy magyar katonát se Hitlernek!”, „Elég volt a Hitler kosztból” (1943 nyarán osztogatták titkos kezek a csepeli gyárak környékén — írta rá valaki kézírással az Országos Széchényi Könyvtár Aprónyomtatványtárában őrzött példányra), „Ki a katonai parancsnoksággal a gyárból” (1942).

1944-ben a *Posta Rendeletek Tára* csaknem minden számában közli az elkobzott röplapok címét. Sok érdekes található ezek között. Például: „Gáncsoljátok el a labancot!” „Magyar rendőr, magyar csendőr” (felhívás, hogy ne gátolják, hanem segítsék a nép szabadságharcát a náci betolakodók ellen — részletes útmutatással), „Bizalmasan add tovább!...” „Közeleg a Vörös Hadsereg...” Megjelentek a Békepárt röplapjai, melyek a társadalom minden rétegéhez szóltak, minden fontos eseményre frissen reagáltak. Megjelentek az első baloldali lapok — röplap formájában —, így a *Béke és Szabadság* 1944 nyarán (Békepárt), *Az ellenállás* 1944 októberében (A magyar ellenállási mozgalmak lapja), a *Szabad Szó* I. évfolyamának első száma 1944 szeptemberében, mottója a következő idézet volt: „Habár felül a gálya, s alul a víznek árja, azért a víz az úr!”. Ennek elkobzását a *Posta- és Távirida Rendeletek Tára* 1944. október 13-i száma kö-

zölte. Megjelentek a Magyar Front röplapjai, melyek mindegyike összefogásra, ellenállásra hívta fel a népet. S hiába volt minden fenyegetés, hiába a legszélsőségesebb, legvéresebb terror, a népet, a nép legjobbrait nem tudták elnémítani.

Az *Egyedül vagyunk* 1943. augusztus 13-i számában *Bosnyák* Zoltán tollából felhívás jelenik meg, hogy a Zsidókutató Intézetnek szolgáltassák be a zsidó szépírók magyar nyelven megjelent munkáit. Ugyancsak 1943-ban jelenik meg *Kolozsváry-Borcsa* Mihálynak, a sajtóügyek kormánybiztosának hírhedt könyve: *A zsidókérdés magyarországi irodalma*.

1944. április 30-án megjelenik a m. kir. minisztérium 10800/1944. M. E. számú rendelete a magyar szellemi életnek a zsidó szerzők műveitől megóvása tárgyában (sic!). Ezt követi a *Budapesti Közlöny* 1944. július 25-i 142. számában megjelent 11 300/1944. M. E. számú rendelet „a zsidó szerzők műveinek a közforgalomból való kivonása tárgyában”. Ez a rendelet újabb nevekkkel egészíti ki az előzőleg már közzétett névsort.

Marschalkó Lajos *Mi kerül bele a nagy papírzúzó malomba?* című, az *Egyedül Vagyunk* 1944. június 2-i számában megjelent cikkében magasztalja *Kolozsváry-Borcsa* munkáját, írván, hogy „június 30-ig félmillió zsidókönyv kerül a nagy papírzúzó malomba és huszonöt vagon papír fog rendelkezésére állni azoknak a hivatott magyar íróknak akiket — ha felszabadultak az idegen igából — a magyar faj, magyar célok szolgálatára vár és kér egész Magyarország”. (A cikkíró most Münchenben harcol a „magyar célokért”...)

Az *Egyedül Vagyunk* 1944. június 30-i számnak *Elfújta a szél...* című cikkében olvashatunk korhű tudósítást arról, hogyan őrlődtek porrá a begyűjtött könyvek az állam papírmalmában. Láthatjuk vitéz *Kolozsváry-Borcsa* fényképét is, amint az első könyvet, *Kiss* József verseskötetét „sajátkezűleg dobja a malomkerekek közé, megindítva haladéktalanul a tisztulás nagy folyamát...”. A cikk közli, hogy az addig beszolgáltatott kötetek száma 447 627 darab, amit 22 vagon szállított.

A náci fasizták is könyvégetéssel kezdték. Ahogy a már említett, betiltott *Barnakönyv* írja „1933. május 10-én a berlini Opera előtti téren, az egyetemmel szemben hatalmas könyvmáglya lángjai csaptak fel az égre. Teherautók egymás után hordták a sok tonna könyvet. Zenekarok játszottak, jelszavak harsogtak. Göbbels propagandaminiszter autón száguldott az »ünnepélyre«. A Horst-Wessel dal hangjai kísérték a könyv égetésének ezt az egyedülálló színjátékát...”

A náci azonban nemcsak példát, hanem gyakorlati segítséget is nyújtottak a magyarországi könyvégetőknek. Érdekes adatokat közöl erről *Trócsányi* Zoltán *A budapesti német könyvbarácsolás* c. cikkében (Magyar Könyvszemle 1945. 1—21. p.) Az április 30-i rendelet megjelenése után hamarosan a megszálló német katonai parancsnokság is „foglalkozott” a könyvrekvirálással, s az összeharácsolt könyveket a Naphegy utca 31. szám alatti raktárába szállította. A német katonai bizottság huszonkét könyvkereskedést és antikváriumot „fésült át”. A m. kir. sajtókormánybiztossághoz intézett zárójelentés szerint „teljesen megsemmisült a német katonai parancsnokság által kiválasztott s az I. Naphegy u. 31. számú házban hagyott 5398 darab... könyv...”

1944. május elsejei adásában a moszkvai Kossuth Rádió élesen megbélyegzi a könyvpusztításokat, „A könyvpusztítás örülete méltón illeszkedik be ezeknek a barbároknak egész rendszerébe...”

A haladó gondolat üldözésének, a szabad szó elfojtásának korszaka 1945-ben hazánkban végetért. A huszonöt éves *Horthy*-korszak sajtó- és irodalompolitikája azonban nagyon bonyolult. Sok a nyitott kérdés: a kommunista pártot, a szociáldemokrata pártot, a Márciusi Frontot, a polgári baloldalt minden módon üzték, elnyomták, a baloldali gondolat mégis élt, tért hódított. Sajtóterror volt, mégis indultak és éltek baloldali lapok. Az ellenforradalmi diktatúra olyan légkört teremtett, mely magára a gondolkozásra bénítólag hatott, mégis nagy irodalmi művek születtek. Perekkal, börtönökkel zaklatták az írókat — elítélni azonban sok esetben nem merték őket. A magyarázat részint az, hogy a súlyos bel- és külpolitikai helyzetben *Horthy*éknek szükségük volt az úgynevezett „demokratikus fügefalevéltre”, részint viszont az ország dolgozó tömegei ki is kényszerítették maguknak a polgári szabadságjogok minimumát.

Források

Posta- és Távirida Rendeleték Tára
Belügyi Közlöny
Bűnügyi Közözetek Lapja
Nyomozókulcs a magyar királyi csendőrség számára
Országos Széchényi Könyvtár. Növedéknaplók 1919–1944.

Jegyzetek

1. A magyar kormánynak 4,680/1910. M. E. sz. rendelete. Bp. 1919. szept. 10. *Friedrich István* s. k. (Bel. Közl. 1919. II. köt.)
2. A magyar kormánynak 5499/1919. M. E. sz. rendelete. Bp. 1919. nov. 3. *Friedrich István* s. k. (Bel. Közl. 1919. II. köt.)
3. *Bethlen István: Nemzetvédelem és államépítés. Hiteles adatok a kommunisták aknamunkájáról.* — — nemzetgyűlési [kormányprogram] beszéde. Bp. 1921. Magyar Nemzeti Munkás-könyvtár III. évf. 5–6. füz. 32 p.
4. *Rejtő István: József Attila perei.* Irodalomtörténet 1952. 3–4. sz.
5. A m. kir. minisztériumnak 5555/1940. M. E. számú rendelete. A sajtóellenőrzés. Budapest, 1940. augusztus 28. Gróf *Teleki Pál* s. k. m. kir. miniszterelnök (B. K. 1940. 40. sz.)